

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**ІТ-ПРАВО
ПІД ЧАС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ВІД ПОШУКУ ПАРАДИГМИ
ДО ПРАГМАТИЧНИХ РІШЕНЬ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової*

Одеса
Фенікс
2025

*Рекомендовано рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 9 від 30 червня 2025 р.)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. – академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Соколов А. В. – доктор технічних наук, професор, професор кафедри кібербезпеки Національного університету «Одеська юридична академія»;

Маковій В. П. – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

I-87 **ІТ-право під час гібридної війни: від пошуку парадигми до практичних рішень** : кол. монографія / за заг. ред. проф.: Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидової. – Одеса : Фенікс, 2025. – 588 с.
ISBN 978-617-8430-70-2

Монографія є продовженням циклу праць колективу кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», присвячених результатам досліджень цивілістичних шкіл університету від часу їхнього формування до гібридної війни, що триває нині. У третьому томі аналізуються в контексті гібридної війни: проблеми визначення концепту «ІТ-право», особливості правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з використанням інформаційних технологій, особливості механізму цивільно-правового регулювання у сфері ІТ, чинник симулякру, значення та роль інформаційного середовища як стратегічного ресурсу, правові рамки для цифрових активів і перспективи цифрової власності, ІТ-правочини, порушення прав інтелектуальної власності в Інтернет, протидія кіберзагрозам у гібридній кібервійні, загрози вербування неповнолітніх через соцмережі та месенджери та юридичні заходи запобігання таким загрозам, правове регулювання стартапів, е-кредитування, цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану кібератаками, забезпечення інформаційної безпеки електронного судочинства в умовах гібридної війни в Україні та ін.

Авторський колектив концентрував увагу на обґрунтуванні необхідності комплексного вирішення практичних питань впорядкування інформаційно-технологічні відносини в умовах гібридної російсько-української війни. Автори прагнули розкрити особливості правового регулювання цих відносин і запропонувати власне бачення шляхів вирішення проблем, що виникають у цій сфері. Усвідомлюючи спірність низки висновків і пропозицій, автори розраховують на продовження плідних дискусій з проблем правового регулювання інформаційних технологій, зокрема в умовах гібридної війни.

Монографія може бути цікавою науковцям, практикуючим юристам, викладачам, аспірантам, здобувачам вищої освіти, а також широкому загалу небайдужих українців, які цікавляться проблемами правового регулювання у сфері ІТ, зокрема під час гібридної війни.

УДК 340:004:327:355

ЗМІСТ

Авторський колектив	5
Розділ 1. Прагматична (соціологічна) школа «ІТ-права» – відповідь цивілістики на виклики інформаційного суспільства (Євген Харитонов, Олена Харитонova, Ірина Давидова)	7
Розділ 2. Концепт ІТ-права (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	30
Розділ 3. Гібридна інформаційна війна та інформаційні технології (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	65
Розділ 4. ШІ як бінарна категорія ІТ (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	93
Розділ 5. Симулякр, гібридна (інформаційна) війна і потенціал ІТ (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	119
Розділ 6. Інформаційне середовище як стратегічний ресурс у гібридних конфліктах (Оксана Калітенко)	143
Розділ 7. Правові рамки для цифрових активів: перспективи цифрової власності (Катерина Некіт)	175
Розділ 8. Захист немайнових прав у медіапросторі в період гібридної війни (Алла Кирилюк, Лариса Галупова)	203
Розділ 9. ІТ-правочини в умовах гібридної війни (Ірина Давидова)	250
Розділ 10. Порушення прав інтелектуальної власності в мережі інтернет під час гібридної агресії в умовах воєнного стану (Наталія Бааджи)	279
Розділ 11. Кіберзагрози у гібридній кібервійні: дія і протидія (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	323
Розділ 12. Етико-юридичні аспекти використання штучного інтелекту в мережі інтернет в умовах гібридної війни (Олександр Омельчук)	351
Розділ 13. Застосування систем автоматизованого прийняття рішень під час збройного конфлікту (Віра Токарева)	378

Розділ 14. Гібридна війна і кіберзброя (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	388
Розділ 15. Вербування неповнолітніх через соцмережі та месенджери в умовах гібридної війни: загрози, механізми та заходи запобігання (Вікторія Рябченко).	420
Розділ 16. Правове регулювання діяльності стартапів в умовах гібридної війни: виклики, можливості та перспективи (Дмитро Розумейко).	435
Розділ 17. Е-кредитування у період воєнного стану (Олена Берназ-Лукавецька)	453
Розділ 18. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану кібератаками (Богдан Фасій)	483
Розділ 19. Сімейні правовідносини в сфері інформаційних технологій в умовах гібридної війни (Оксана Сафончик)	514
Розділ 20. Забезпечення інформаційної безпеки електронного судочинства в умовах гібридної війни в Україні (Крістіна Дрогозюк)	545
Розділ 21. Кіберспортивна дипломатія: перспективи для України (Максим Ткалич, Юлія Толмачевська)	557
Список основних праць представників школи	565

Авторський колектив

Харитонов Євген (ORCID ID: 0000-0001-5521-0839), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, зав. кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з О. Харитоновою, І. Давидовою); розділ 2 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 3 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 4 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 5 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 11 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 14 (у співав. з О. Харитоновою);

Харитонova Олена (ORCID ID: 0000-0002-9681-9605), докторка юридичних наук, професорка, членкиня-кореспондент НАПрН України, зав. кафедри права інтелектуальної власності і патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з Є. Харитоновим, І. Давидовою); розділ 2 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 3 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 4 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 5 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 11 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 14 (у співав. з Є. Харитоновим);

Давидова Ірина (ORCID ID: 0000-0001-5622-671X), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з Є. Харитоновим, О. Харитоновою); розділ 9;

Некіт Катерина (ORCID ID: 0000-0002-3540-350X), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 7;

Сафончик Оксана (ORCID ID: 0000-0001-6781-8219), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 19;

Бааджи Наталія (ORCID ID: 0000-0002-9889-4879), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 10;

Берназ-Лукавецька Олена (ORCID ID: 0000-0002-2133-1672), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 17;

Галупова Лариса (ORCID ID: 0000-0001-6263-2773), кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 8 (у співав. з А. Кирилюк);

Дрогозюк Крістіна (ORCID ID: 0000-0001-9254-9575), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу НУ «ОЮА»: розділ 20;

Калітенко Оксана (ORCID ID: 0000-0003-1001-3561), кандидатка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 6;

Кирилюк Алла (ORCID ID: 0000-0002-3051-6599), кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 8 (у співав. з Л. Галуповою);

Омельчук Олександр (ORCID ID: 0000-0002-0082-3619), кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 12;

Ткалич Максим (ORCID ID: 0000-0003-4224-7231), кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Запорізького національного університету: розділ 21 (у співав. з Ю. Толмачевською);

Токарева Віра (ORCID ID: 0000-0002-8409-1477), кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 13;

Толмачевська Юлія (ORCID ID: 0000-0002-7964-8875), докторка філософії (081 право): розділ 21 (у співав. з О. Ткаличем);

Фасій Богдан (ORCID ID: 0000-0002-8715-930X), кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету судового та міжнародного права НУ «ОЮА»: розділ 18;

Розумейко Дмитро (ORCID ID: 0000-0001-8206-1031), аспірант кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 16;

Рябченко Вікторія (ORCID ID: 0009-0007-1542-6492), аспірантка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 15.

Розділ 14

ГІБРИДНА ВІЙНА І КІБЕРЗБРОЯ

DOI

Євген Харитонов

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

Олена Харитонова

*докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондент НАПрН України*

Попередні зауваження

Як зазначалося, термін «гібридна війна» набув популярності відносно недавно. До того, протягом століть йшлося просто про «війну», яку Геракліт називав «батьком усіх речей», і яка стала, врешті, «батьком» більш чи менш чітко визначеного доктринального концепту (класична /ідеальна війна), «легалізованого» міжнародними угодами поняття («конвенційна» війна).

Дослідники, які обґрунтовують застосування терміну «гібридна війна», як парасолькового, розглядаючи «гібридну війну» як новітній конфлікт і як форму глобального протистояння, концептуалізацію цього терміну починають зі згадки, що «гібридну війну у загальному вигляді розуміють як воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний з військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя».¹

До цього слід додати також, що при типізації сучасних воєнних конфліктів типи війн розглядаються як «репрезентації загального конструкту війни як антагоністичного руйнівного зіткнення сторін,

¹ Яворська Г. М, Іжак О. І. Феномен гібридної війни. *Світова гібридна війна: український фронт*: монографія. За заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С.19.

з подальшою конкретизацією, редукцією до певного методу, режиму, форми ведення війни, котрі беруться як характерні ознаки типів війни».

За такого підходу на чільне місце природно виступає «військова/воєнна/ мілітарна війна», «нові воєнні теорії зазвичай виникають разом із виникненням нових воєнних феноменів, які потребують розробки мистецтва ведення війни в нових умовах з новим інструментарієм ... уявлення про типи війни у своїй сукупності впливають на формування доктрин і бойових статутів, які мають практичне застосування, а найбільш розробленою у сучасній військовій науці є теорія звичайної або конвенційної війни, котру можна охарактеризувати як війну звичайними озброєннями звичайними методами, що ведеться державами з використанням регулярних військ».¹ Водночас термін «війна» у широкому сенсі застосовується у сферах, які не передбачають будь-якого використання військової зброї, наприклад, інформаційна, економічна, політична війна. У кожному випадку можна говорити про певні характерні методи дій у названих сферах, однак у традиційному (буквальному) сенсі вони є тільки компонентами «воєнної війни». Їхня абсолютизація як окремих видів війни є спірною. Натомість принциповою для розуміння специфіки гібридної війни є ідея функціонального перетворення на зброю традиційно невійськових засобів силового впливу та об'єднання їх на цій підставі з власне військовими методами».²

Головна вада такого підходу полягає в тому, що заперечуючи доцільність визнання окремих видів війни і прив'язуючи їх до ідеї (вимоги) «функціонального перетворення на зброю традиційно невійськових засобів силового впливу та об'єднання їх на цій підставі з власне військовими методами», ми втрачаємо можливість їхнього самостійного аналізу у випадках, коли агресор уникає «визнання стану війни» (і навіть «збройного конфлікту»), не використовує «власне військові методи» тощо, а досягає мети/ цілей у інший спосіб (політичний, економічний, юридичний, ментальний-релігійний, дипломатичний, культурний тощо тиск). Що росія, власне, і чинила досить успішно протягом 1991-2013 років. Більш того, навіть після 2014 року їй удавалося уникати «воєнної війни», вдаючись для досягнення сво-

¹ Яворська Г. М., Їжак О. І. Феномен гібридної війни С. 23.

² Яворська Г. М., Їжак О. І. Феномен гібридної війни. С. 26, 28.

їх цілей до «традиційно невійськових засобів силового впливу, але без об'єднання їх з власне військовими методами».

На нашу думку, спад інтересу до концепції «гібридної війни» в Україні після буму 2016–2018 років значною мірою був зумовлений саме тим, що «воєнна війна» не визнавалася, а «традиційно невійськові засоби силового впливу» внаслідок відсутності об'єднання (у кожному разі, – видимого) їх з власне військовими методами привертати усе менше уваги влади і суспільства (за винятком хіба що інформаційно-пропагандистських аспектів цієї проблеми).

Відтак концепти «війна» та «гібридна війна» потребують окремого вивчення під кутом зору проблематики, яка розглядається у цьому розділі.

Гібридна воєнна війна, як тло застосування кіберзброї

Розгляд цього питання варто почати зі з'ясування чинників зростання популярності концепту «гібридна війна».

Деякі автори вважають, що гібридна війна стала здобутком нового часу саме тому, що багато потрібних для неї завдань можна виконати за рахунок інформаційного компоненту. Чим сильнішим стає розвиток інформаційного компоненту, тим легшим буде виконання цих завдань.¹

Натомість, інші автори зростання інтересу до категорії «гібридна війна» пов'язують з вадами чинного її розуміння. При цьому зазначається, що «згідно з міжнародним правом, «війна» – це стан справ між двома державами, або між двома групами держав, або між державою і групою держав, який супроводжується здебільшого розірванням дипломатичних відносин, подальшим призупиненням застосування загальних норм міжнародного права мирного періоду і загальною рішучістю вчинити насильницькі дії, навіть якщо такі дії насправді не мають місця. Процеси глобалізації, необхідність ведення війн за ресурси та у вирішенні геополітичних конфліктів неминуче призводять до настання юридичних наслідків для країн-учасниць війни у вигляді

¹ Гібридна війна: інформаційна складова. Георгій Почепцов. 25 жовтня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiy-na-sk-ladova/>

ді міжнародних санкцій». На такій тезі ґрунтується висновок, що «у ХХІ столітті постає гостра необхідність заміни класичного розуміння «війни» на модерне поняття «гібридна війна», яке у законодавстві країн учасників «війни» не визначене».¹

Як на наш погляд, слухними є і одна, й інша точка зору, оскільки вони відображають обставини залежні (бажання обійти правила міжнародних угод та пов'язані з цим санкції тощо) та менш залежні (формування інформаційного суспільства, розвиток інформаційних технологій тощо) від волі людей.

Спираючись на аналіз точок зору зарубіжних науковців, А. А. Долженко визначає поняття «гібридна війна» у контексті загроз національній безпеці як «різновид збройного конфлікту, який включає у себе політичну, ідеологічну, економічну, інформаційну та військову складову, необхідні для досягнення поставлених цілей шляхом встановлення контролю над певною територією або соціальною групою».²

На думку Бориса Бідічева, керівника «Центру вивчення гібридної війни» ГО «Українська тактика», «гібридна війна поєднує традиційні і нетрадиційні методи. Тобто, симетричні і асиметричні, військові і невійськові методи ведення війни. Найважливішим є те, що гібридна війна – це війна, яка поєднує звичайні і незвичайні форми ведення війни, які дійсно переплітаються, і ніхто вже не може зрозуміти взагалі: це війна чи не війна точиться»³.

Філіп Карбер розрізняє 4 воєнних і 4 невоєнних чинники гібридної війни. 4 воєнних – це використання традиційних якихось військових конвенційних сил, сил спеціальних операцій, сил нетрадиційних, якихось неконвенційних, а також проксі-сил. Це військова складова. Невійськова складова – це політичні, економічні чинники, це кіберпростір і медіа-простір. Сюди входять пропаганда, інфовійни і все, що з цим пов'язано. І всі ці чинники тісно переплітаються. Найнебезпечніше і найдивовижніше для військових у цій війні – це те, що на застосування одним ворогом одного з чинників, інший відповідає зовсім іншим. Асиметрія є головною ціллю, а головне, чим ми користуємося – полі-

¹ Долженко О. О. Концептуальні засади та понятійно-категоріальне визначення «гібридної війни» в контексті загроз національній безпеці України. *Гілея*. 2018. Вип. 128. С. 315-317.

² Долженко О. О. Концептуальні засади та понятійно-категоріальне визначення «гібридної війни» в контексті загроз національній безпеці України. *Гілея*. 2018. Вип. 128. С. 315-317.

³ Так що ж таке гібридна війна? І чи гібридна війна в Україні? 18 липня 2017. URL: <https://www.armyfm.com.ua/tak-shho-zh-take-gibridna-vijna-i-chi-gibridna-vijna-v-ukraïni/>

тичний простір. І це досить ефективно. Ми не перші, ми не останні, але це доволі ефективно, це дозволяє нам чинити реальний опір тій агресії, яка відбувається. Фактично на якісь перемоги ворога на полі бою, ми відповідаємо рішенням політичних, економічних, інформаційних сил... І так само робить наш ворог. І це є гібридна війна.

Відтак далі доцільно розмежувати категорії «гібридна воєнна війна» і «гібридна війна – загальне явище».

У першому випадку йдеться про «гібридність» війни як збройного конфлікту – конструкту, що виник на традиційному підґрунті, а тепер трансформується внаслідок використання нових методів, форм і засобів воєнних дій («моногібридна війна»).

У другому випадку – мається на увазі «гібридність» війни у широкому сенсі – як соціального конфлікту, протистояння держав, спільнот, суспільств, цивілізацій. Війна у такому сенсі охоплює також «воєнну війну» (збройний конфлікт), але може відбуватися взагалі без застосування традиційної зброї, але із застосуванням інших засобів впливу (примусу) підпорядкування однієї сторони конфлікту іншій його стороні («полігібрида війна»)¹.

Критерієм розмежування як моногібридної й полігібридної війни, так і класифікації другої є: 1) мета (цілі), 2) мотивація (потреби, очікування), 3) умови (середовище, сфера), 4) засоби (інструменти, методи), 5) результат.

З них найбільш важливими для прагматичних класифікацій є середовище (сфера), де йде протиборство (війна), і засоби (інструменти, методи) протиборства (війни).

Із врахуванням названих критеріїв можуть бути виокремлені наступні види «полігібридної» війни (перелік орієнтовний і, звісно, не може бути вичерпним): 1) воєнна (терміну «війна» часто уникають, використовуючи позначення «визвольний похід», «братська допомога», «інтернаціональний обов'язок», «уведення обмеженого контингенту», «СВО» тощо); 2) інформаційна; 3) релігійна; 4) економічна; 5) юридична; 6) ідеологічна; 7) культурна; 8) психологічна; 9) історична; 10) дипломатична; 11) кібернетична; 12) технологічна та ін.

Отже поняття гібридної війни є родовим і охоплює низку видів протистояння, зокрема протистояння у вигляді збройного конфлікту, ко-

¹ Так що ж таке гібридна війна? І чи гібридна війна в Україні? 18 липня 2017. URL: <https://www.armyfm.com.ua/tak-shho-zh-take-gibridna-vijna-i-chi-gibridna-vijna-v-ukraini/>

тре також іменують просто – «війна», що, на наш погляд, є неточним (можемо умовно називати її «воєнна (але краще – «мілітарна») війна».

Характеризуючи гібридну війну, будемо спиратися на твердження К. фон Клаузевіца: «війна... це, передусім, «акт насильства, який має на меті змусити противника виконати нашу волю».¹

Коментуючи цю тезу, Реймон Арона зазначав: «формула Клаузевіца ... констатація очевидного факту: війна – не мета в собі, воєнна перемога – так само. Торгівля між державами не припиняється в той день, коли заговорять гармати, воєнна фаза вкладається в послідовність взаємин, що завжди підпорядковані тим намірам, які спільнота мають одна щодо одної. Підпорядкування війни політиці, як інструмент підпорядковується меті ... лежить в основі і є виправданням різниці, яку ми проводимо між війною абсолютною і війнами реальними. ... реальні війни тим більше наближаються до війни абсолютної, чим більше насильство вислизає з-під влади керівника держави. ... Щоразу, коли входять у суперечність великі інтереси, війна наближається до своєї ідеальної форми. Клаузевіц... нагадує керівникам війни та миру принцип, що його повинні шанувати і ті, й ті: першість має належати політиці, війна – це лише інструмент для досягнення цілей, визначених політикою, один момент або один аспект відносин між державами, кожна держава має підпорядковуватися політиці, тобто розумінню довготривалих інтересів спільноти».²

Спираючись на такі засади розуміння сутності війни, розглянемо далі особливості сучасного розуміння її та гібридної війни, попередньо зауваживши, що в нашій країні дослідження цієї категорії були особливо популярними у перші роки після початку російської збройної агресії в Україні,³ зі зниженням інтересу протягом часу

¹ Карл фон Клаузевіц. Природа війни. пер. Руслан Герасимов. Харків: Vivat, 2018. С. 8-11.

² Арон, Реймон. Мир і війна між націями: Пер. фр. К.: Юніверс, 2000. С. 47.

³ Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с.; Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова. Media Sapiens. 2015. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyна_informatsiyna_skladova/; Пьювельде Д. Гібридная война – существует ли она вообще? NATO Review. 2015. URL: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2015/05/07/gibridnaya-voynasushchestvuet-li-ona-voobshche/index.html>; Світова гібридна війна: український фронт: моногр. За заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків : Фоліо, 2017. 496 с.; Тараненко М. Гібридна війна в Україні: історія та сучасність. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2016. Вип. 3/4 (31/32). С. 190-200. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/25058/1/VPSP2016-3-4_190-200.pdf; Яворська Г. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. Strategic priorities. 2016. № 4 (41). С. 41–48. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/yavorskaya.pdf>

АТО і ООС¹ і констатувавши недостатню активність дослідників після початку повномасштабного російського вторгнення 24.2.2024 року (хоча сама тема залишилась злободенною, але увага до неї науковців знизилась, – можливо, через триваліше оформлення публікацій).

Наразі врахування позицій фахівців у цій галузі полегшується появою низки праць оглядового характеру. Зокрема, такою працею є розвідка Ж. Павленко та А. Антонова 2023 року «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття».² Її автори слушно зазначають, що наукові доробки щодо проблематики здійснюються здебільшого в межах воєнних та політичних наук, хоча ці дослідження вимагають у першу чергу глибокого й ретельного філософського, зокрема логіко-методологічного, осмислення з метою конструювання поняття «гібридна війна».

Погоджуючись з цією тезою, разом із тим зауважимо, що автори послуговуються популярними, але хибними, як на наш погляд, уявленнями про співвідношення роду та виду при характеристиці цих понять, коли пишуть: «Неможливо зрозуміти поняття «гібридна війна» без його родового поняття – «війна». При цьому остання розглядається ними як феномен «суттєвими ознаками якого вважається організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо; конфлікт, що здійснюється силою зброї, як між країнами, так і між сторонами всередині країни; період збройної ворожнечі або активних військових операцій, що здійснюються наземним, морським або повітряним шляхом». До того ж вони посилаються на авторів, які

¹ Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України: моногр. За заг. ред. А. М. Сиротенка. Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. 176 с.; Соколов Б. Гібридна війна в дії. День. 11 листопада 2021. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/gibrydna-viyna-v-diyi>; Bratko A., Zaharchuk D., Zolka V. Hybrid warfare – a threat to the national security of the state. *Revista de Estudios en Seguridad Internacional*. 2021. Vol. 7, № 1. P. 147–160. URL: <http://www.seguridadinternacional.es/revista/>; Osiichuk M., Shepotylo O. Conflict and well-being of civilians: The case of the Russian-Ukrainian hybrid war. *Economic Systems*. 2020. Vol. 44(1). C. 1–31. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0939362518303960>; Tkachuk I., Shynkarenko R., Tokovenko O., Svorak S., Lavoryk A. Hybrid threats and the transformation of the state political institute: a neo-institutional approach. *Journal of interdisciplinary research*. 2021. Special Issue, № 11/01-XVI. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110116/papers/A_05.pdf

² Павленко Ж., Антонов А. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2022. № 2 (53). С. 106-119.

«вказують родовим до поняття «гібридна війна» поняття «збройний конфлікт» (Г. Яворська) і трактують війну як насамперед фізичний, матеріальний феномен.¹

Насправді, навпаки: «гібридна війна» тут є родовим поняттям щодо поняття «війна – збройний конфлікт».

Розуміння гібридної війни як категорії, родової щодо поняття «війна-збройний конфлікт», має місце і в працях українських науковців. Скажімо, Є. Магда пропонує таке бачення змісту феномену війни: «Очевидно, що війна – це не лише безпосередньо бойові дії, але і конкуренція економік, способів життя і мислення правителів, змагання систем державного управління, сутичка потенціалів і протистояння ідеологій».²

Можна припустити, що чинником розуміння поняття війни як родового (ширшого) щодо гібридної війни стало не зовсім коректне тлумачення позиції низки зарубіжних авторів, котрі торували шлях до теоретичних побудов сучасного концепту.

Зокрема, Ж. Павленко та А. Антонова ведуть мову про «концепцію «гібридного» типу війни» (hybrid warfare).³ Разом із тим, далі вони зауважують, що «... термін «hybrid warfare» буквально означає «гібридні засоби ведення війни».⁴

На наш погляд саме другий з наведених варіантів переклад є більш точним. Його переваги помітні й при аналізі висловлювань зарубіжних авторів, які наводяться та аналізуються далі у цій науковій розвідці. Для нас є важливим зазначити, що формулювання більшості з них укладаються у концепцію «гібридна війна – родове поняття, що охоплює різні види війни».

Застосовність такої концепції легко проглядається на досвіді України. Російські операції в Україні порівнюють із китайською концепцією війни без обмежень, (котра, як на наш погляд, за своєю суттю є війною гібридною, бо містить дуже багато невійськових інструментів). І одній, і другій властиві однотипні елементи: інвестиції, купівля медіа, підтримка політичних партій, розвідувальне проникнення в європейські структури, встановлення зв'язків між релігійними інституціями, використання нерозв'язаних етнічних конфліктів,

¹ Павленко Ж., Антонов А. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. С. 110.

² Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти, Х.: Віват, 2015. С. 12.

³ Павленко Ж., Антонов А. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. С. 107.

⁴ Павленко Ж., Антонов А. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. С. 108.

підтримка російських засобів інформації за кордоном (типу Russia Today), координовані кібератаки.¹

Але маємо зауважити, що першість у створенні концепції гібридної війни ведуть американці, котрі у пошуках засобів боротьби з міжнародним тероризмом звернули увагу на доцільність акценту «невоєнних операцій» (Operations Other Than War) за тісної взаємодії з недержавними акторами та медіа-середовищем. Це радикально змінювало підходи до військової стратегії – щонайменше, першочергові цілі ударів обиралися тепер виходячи із подальшого «потрібного» інформаційного «резонансу» таких дій.

Ці стратегії пройшли перевірку під час операції «Буря в пустелі» (1991 р.), яка засвідчила ефективність використання інформаційно-психологічного інструментарію Збройних сил США, а потім використовувалися їхніми європейськими союзниками практично в усіх наступних військових операціях кінця XX – початку XXI ст. Першою жертвою війни ставала інформаційна інфраструктура противника: вороже суспільство отримувало вже спеціально підготовану інформацію. Новий етап розвитку ця концепція отримала після трагічних подій 11 вересня 2001 року, коли головним противником стали розосереджені, горизонтальні мережі терористичних груп з автономними «комірками», без жорсткої вертикалі управління «країна-спонсор – лідер угруповання – польові командири – бойовики». Для боротьби з таким противником був потрібен новий інструмент, який би обов'язково враховував і нову інформаційну реальність світу «Інтернету 2.0». Так з'явилася нова концепція інформаційно-психологічного протиборства, яка дістала назву Мережно-центричне протиборство (Network-Centric Warfare – NCW).

Фактично ці ідеї стали методологічним підґрунтям застосування кіберзброї у гібридних війнах, як «війнах не за правилами», де будь-які інформаційні технології, зокрема кіберзброя, також можуть використовуватися «не за правилами».

Разом із тим, такий висновок не дає відповіді на питання про «конвенційність» кіберзброї у війнах, які ведуться «за правилами» (конвенційних війнах). Позитивна відповідь на це питання означає, що за-

¹ Гібридна війна: інформаційна складова. Георгій Почепцов. 25 жовтня 2015. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiyna-sk-ladova/>

стосування кіберзброї – нормальне явище, тоді як негативна – взагалі ставить застосування кіберзброї «поза законом» і дає підстави розглядати її використання у конвенційних війнах як воєнний злочин.

Конвенційна війна, конвенційна зброя і питання «конвенційності» кіберзброї

Як зауважили Вілл та Аріель Дюрант, війна належить до історичних констант; вона не підвладна ані цивілізації, ані демократії. Протягом 3421 року писаної історії людства лише 268 років минуло без війни. «Причини війни ті самі, що змушують окремих людей змагатися між собою. Усі наші інстинкти, притаманні також державі, причому в цьому масштабі вони нічим не обмежені. Окрема особистість мусить зважати на обмеження, які накладають на неї мораль і закон, і погоджується замість бійки вдаватися до переговорів, позаяк держава гарантує, що її життя, майно та юридичні права на базовому рівні будуть захищені. Держава ж не визнає для себе жодних обмежень: або вона достатньо міцна, щоб покласти край будь-яким спробам утратитися в її волю, або ж не існує жодної наддержави, яка могла б запропонувати їй такий захист, а також міжнародного законодавства чи морального кодексу, які мали б реальну силу», – проводять вони паралель, яка нам до вподоби.¹

Всеохопність феномену війни, гібридної за суттю, цілями, формами, проявами та засобами, значно ускладнює або й робить неможливим правовий вплив на її учасників та сторонніх (приватних) осіб, що потрапили до сфери її впливу.

Спроби надати цьому явищу якихось правових рамок вживалися від давніх часів. Але створюється враження, що у Стародавньому світі ці зусилля були спрямовані головним чином на правове забезпечення підготовки до війни, а не якимсь її обмеженням. Показовим у цьому сенсі є слідування у Стародавньому Римі, з його прагненням юридичного облаштування світу, гаслу «*Si vis pacem para bellum*». Принагідно зауважимо, що Пентагон високо цінує уроки Риму щодо військової справи. Означимо далі кілька важливих моментів, скорис-

¹ Дюрант В., Дюрант А. Уроки історії людства як продукту людського досвіду. Пер. з англ. Г. Пшеничної, Х.: Віват, 2022. С. 126-127.

тавшись для цього висновками статті Ноя Шахтмана,¹ присвяченої дослідженню 8 Управління мережевої оцінки Пентагону «Військова перевага в історії», завершеного в 2002 році дослідниками, що фінансуються Net Assessment. Мета дослідження «розглянути «ключові гегемоністські сили», щоб зробити висновки про те, як Сполучені Штати «повинні думати про збереження військової переваги в 21 столітті». В ньому «у надзвичайному уривку дослідження наводиться римський досвід – понад тисячолітню давність – як прецедент довгострокового домінування Америки»: «Римська модель передбачає, що Сполучені Штати можуть зберігати свою військову перевагу протягом століть, якщо вони залишаться здатними трансформувати свої сили до того, як супротивник зможе розвинути контрспроможність. Трансформація в поєднанні з сильними стратегічними інститутами – це потужна комбінація, яку супротивник має подолати». Відтак важливість стратегії полягає в тому, що підкреслюється значення сильних стратегічних інститутів та трансформації для збереження військової переваги.²

Разом із тим, попри значення війн у бутті людства і прагнення не надто часто апелювати до міжнародних фобій у Європі поза періодом релігійних війн XVI ст.³ міждержавних стосунках протягом століть відносини війни і миру залишалися непорядкованими. Аж до Вестфальського миру 1648 року.

Попри розбіжності у розумінні понять війни і миру у політичних, філософських і правових сенсах, деякі автори вважають, що «вони тим не менш можуть бути визначені доволі чітко. Війна має розумітися як насильницьке вирішення конфлікту між державами – а не як гоббсівський стан тривалої невизначеності. Мир вимагає щонайменше відсутності війни. Якщо ми не сприйматимемо мир як протилежність війни, то можливо визначити його через ознаки відсутності ворожечі, або ж, що ще краще, через порядок альтернативного вирішення конфліктів. Між цими двома поняттями є третє, яке у кантівських термінах може бути назване припиненням вогню. Під час припинення вогню не відбуваються насильницькі дії, однак немає й жодного іншого способу вирішення конфлікту. Поширення поняття війни на терористичні акти й контртероризм заперечує новочасне обмеження

¹ Ной Шахтман. URL: Військове навчання чекає на уроки в Римі | ПРОВОДОВИЙ (wired.com)

² wired.com

³ Дюрант В., Дюрант А. Уроки історії людства як продукту людського досвіду. С. 128.

кола можливих суб'єктів державами, а тому несе ризики легітимації ерозії гуманізму під час війни, так само як і ерозії принципу суверенітету й розмежування кримінального права і права війни... все ж більш адекватним підходом є вирішення проблеми транснаціонального тероризму в термінах миру, коли насильницькі акти юридично караються в порядку альтернативного вирішення конфліктів, а не в термінах війни і миру, що може призвести до емоційної, а не раціональної легітимації риторики ворожості».¹

У спрощеному вигляді війну визначають як «соціально-політичне явище, пов'язане з докорінною зміною характеру відносин між державами, народами, націями, класами і соціальними групами та переходом протиборчих сторін від застосування ненасильницьких форм і способів боротьби до прямого застосування зброї та інших насильницьких засобів для вирішення певних суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, а також національних, релігійних, територіальних та інших протиріч.

При цьому, попри розмаїття поглядів на війну, загальновизнаним є її зв'язок з політикою. В їх складній взаємозалежності визначальними є соціально-політичні чинники. Глибинні причини, справжній механізм виникнення війни зумовлюється багатофакторним комплексом причинно-наслідкових зв'язків, вкрай загостреними суперечностями, які вже не можуть бути вирішені політичними засобами, без застосування насильницьких засобів. Отже, мають місце певні розбіжності у трактуванні поняття війни, які відповідають різним науковим парадигмам, але за суттю вони однакові».²

Спираючись на такі засади розуміння сутності війни, далі торкнемося «права війни», як результату визнання певної сутності війни і юридичної основи визначення характеристики війни, як правової категорії.

Насправді виглядає досить ризикованим братися до проблем характеристики «права війни» на тлі існування фундаментальної праці Джеффрі Беста «Війна та право після 1945 р.».³

¹ Філіп Гізбертц. Поняття «мир» і «війна в контексті транснаціонального тероризму. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 214.

² Локальна війна і воєнний конфлікт: сутність понять та їх типологія. Реферат.URL: Локальна війна і воєнний конфлікт: сутність понять та їх типологія. Реферат – Освіта.UA (osvita.ua)

³ War and Law Since 1945 by Geoffrey Best. Oxford: Clarendon Press, 1994. 434 pp.

У детальній рецензії авторитетного фахівця зазначається, що ця книга є роздумом вченого, який не є юристом, озброєного «сумішшю шматочків усіх так званих академічних дисциплін», на тему, яка «містить у собі надто багато людської крові та майбутнього, щоб її можна було безпечно довірити піклуванню будь-якої з кількох сторін, які мають претензії до неї».

Увага, яка приділялася праву війни до 1945 року, вказує на те, що це питання належить не лише до атомної ери Статуту ООН. Міждисциплінарний контрапункт, який є сильною стороною цієї книги, мабуть, найкраще оцінений у цьому турі по горизонту права та війни до 1945 року.

Доктор Бест інтегрує філософські та теоретичні основи небойового імунітету з практикою держав дев'ятнадцятого та початку двадцятого століть, протягом яких відбулися значні зміни в технологіях та військовій стратегії. Блокада і бомбардування нової національної держави розмили різницю між комбатантами і цивільним населенням, оскільки морські міни, підводні човни, далекобійна артилерія, а потім і літаки принесли більш потужні засоби в руки політичних і військових лідерів, і, за іронією долі, громадяни-солдати Руссо і колективна «нація зі зброєю» розширили сферу застосування законних цілей і розмили різницю між цивільними і воюючими сторонами. Соціологія вступила в змову з політикою, підкріпленою технологіями, щоб підірвати філософію і право, і призвела до ситуації, коли «після закінчення Другої світової війни стало ясно, що мирні жителі в тотальній війні не можуть розраховувати на імунітет ні у відкритому морі, ні на заблокованій землі».

Д-р Бест представляє генезис текстів відповідних договорів, укладених у період, що розглядається, насамперед чотирьох Женевських конвенцій 1949 року та двох Додаткових протоколів 1977 року, з відповідною екзегезою ключових положень у контексті.

Він розповідає історію переговорів щодо монументальних Женевських конвенцій з пильним поглядом на поступки багатосторонньої дипломатії, яка різко висвітлює отримані положення.

На завершення свого великого огляду війни та права д-р Бест розмірковує про місце та корисність міжнародного гуманітарного права у пом'якшенні жорстокості збройних конфліктів. Він зауважує, що «ми, хто вірить у [міжнародне гуманітарне право] або хоче вірити

в нього, недостатньо усвідомили його обмеженість і знехтували достатньою кількістю (більш вимогливих) інституцій, які з інших напрямків наближаються до тієї ж мети: уникнення війни і, якщо це неможливо, поміркованість її ведення». Він виступає за зміцнення регіонального та міжнародного права та організацій, які можуть запобігти виникненню збройних конфліктів і які можуть швидко застосувати силу, щоб зупинити тих, хто це робить. Ці альтернативні засоби досягнення обіцянок права війни ще раз підкреслюють необхідність міждисциплінарного підходу до врегулювання збройних конфліктів, у який д-р Бест зробив важливий внесок.¹

Враховуючи викладене і не вважаючи себе фахівцями з питань міжнародного права, але прихильниками міждисциплінарного підходу, далі дозволимо собі обмежитися викладом тих загальних положень, які безпосередньо стосуються проблематики нашого дослідження, взявши за основу концепцію та окремі концепти зі згаданої книги Дж. Беста і для зручності об'єднавши їх у кілька тез.

Теза перша. Право – не єдиний засіб, що має людство, для зменшення масштабу і пом'якшення наслідків насильства, але воно здається – не в останню чергу завдяки його тісним зв'язкам з релігією та етикою, – одним з найбільш вартих уваги засобів /заходів, що набув останнім часом значної популярності завдяки стурбованості сучасного суспільства питаннями гуманності та прав людини.

Теза друга. Слабким місцем міжнародного права є те, що воно – це в першу чергу право, що визначає стосунки між державами, створене державами для своїх цілей і заради власних переваг; Тобто, якщо держави бажають порушити або обійти норму права, то немає сили, яка б мала повноваження їм завадити.

Теза третя. Значна частина міжнародного права, зокрема у гуманітарній сфері і сфері захисту прав людини, особливо там, де задіяна Генеральна Асамблея ООН, має «нормативний» характер, що дає підстави розглядати далі термін «Право» у двох сенсах, а саме: те, чого дотримуються і що підкріплюється санкціями тут і зараз; і те, чого мають дотримуватися і що підкріплюється санкцією у майбутньому – у тому майбутньому, якого варто прагнути. З цим розще-

¹ «Війна і закон з 1945 року» Джеффри Беста. Оксфорд: Кларендон Прес, 1994. 434 с. Рецензія-огляд: Університет Ессекса ДЖЕЙМС ДЖ. С. 88-89. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/004711789501200407>

пленням понять намагалися упоратися, придумавши два види права: «жорстке» і «м'яке». Різниця між ними в тому, що коли у першому випадку наразі існує певна можливість карати за порушення правової норми, то в другому випадку така можливість відсутня.

Теза четверта. З погляду оцінки його джерел міжнародне публічне право відоме також з більш повною назвою «міжнародне право миру, війни і нейтралітету»; шляхи, яке воно проходить: «Грандіозний лабіринт, але не позбавлений плану». Ідея верховенства права у міжнародних відносинах стосується війни так само, як і миру, а у міжнародному праві війни ця ідея втілюється. Право війни ніколи не діяло так само ефективно, як зазвичай діє право миру. Але розумна цивілізована людина і не чекає іншого. Це менше зло; у кожному разі це краще, ніж нічого.

І нарешті, ми хочемо приєднатися до Дж. Беста у обранні висловлювання Герша Лаутерпахта у Британському Щорічнику Міжнародного Права (1952. С. 382) для ключової характеристики міжнародного права і права війни: «Якщо можна сказати, що міжнародне право знаходиться у певному сенсі на тій межі, за якою закінчується право, то мабуть, ще більш очевидним було б твердження, що право війни знаходиться на тій межі, за якою закінчується міжнародне право».¹

З таких позицій ми можемо оцінити здобутки «права війни» у конкретизації поняття власне війни. Філіп Гізбертца своє дослідження починає з констатації того, що «У політичному й правовому сенсі найбільш впливовими подіями для формування понять війни і миру в ранню модерну добу стали Тридцятилітня війна (1618-1648 рр.) й укладення Вестфальського миру», що складався з двох договорів, головне значення яких полягає у тому, що в них «щонайменше містяться норми щодо заборони сили й щодо публічної монополії на легітимне застосування фізичної сили».²

Утім ця подія не завадила ідеалізації війни у XIX ст., коли Гегель наполягав на тому, що «війна приносить внутрішню цілісність та спокій і є необхідним засобом вирішення конфліктів, які неможливо вирішити мирно. Звідси, війна є необхідним морально цінним інстру-

¹ Харитонов Є., Харитонova О. Приватне право як концепт. Том VI. Приватне право в умовах гібридної війни: монографія. Одеса: Фенікс, 2024. С. 87-93.

² Філіп Гізбертц. Поняття «мир» і «війна» в контексті транснаціонального тероризму... С. 205.

ментом, і лише у війні держава як колектив підтримує свою моральну якість і цілісність».

Водночас зі згаданими процесами, у розвитку міжнародного права у ту добу відбувається «зустрічний рух»: перші спроби гуманізувати війну в міжнародному праві (праці Ф. Найтінгел, заснування Міжнародного Комітету Червоного Хреста, укладення I Женевської конвенції 1864 року і Гаазьких конвенцій 1899/1907 років. Навіть висловлюються досить категоричні твердження, що «після досвіду двох світових війн міжнародне право ... більш не обмежене встановленням гуманітарних правил і стає міжнародним режимом попередження й заборони війни».

Однак такі висловлювання, як і сподівання, виявилися помилковими, хоча для них, здавалося, існувало достатньо надійне підґрунтя: з 1871 по 1914 рік Європа насолоджувалася періодом відносного спокою (котрий, озираючись назад, зазвичай іменують «Прекрасною епохою», «Золотим віком») – періодом, коли «європейська цивілізація досягла своєї найбільшої сили у світовій політиці, а також мала максимальний вплив на народи за межами Європи»,¹ демонструючи оптимізм, технічний прогрес, гарні економічні умови, художні досягнення, культурний прогрес.

Але, попри встановлення міжнародного права та Гаазький трибунал, які мали слугувати механізмами вирішення міжнародних суперечок, зміцнення миру, сприйняття їх як провісників періоду, який, здавалося б, вийшов за межі жорстокості війни, ідилічна «Бель Епок» розлетілася вщент влітку 1914 року з початком військових дій² між Австро-Угорщиною та Королівством Сербія після вбивства ерцгерцога Франца Фердинанда³. Оголошення війни на тлі ескалації напруженості спричинило ланцюгову реакцію, яка занурила Європу, а згодом і світову спільноту, у затяжний і руйнівний конфлікт, який тривав роки, супроводжуваний кровопролиттям і стражданнями.

У підсумку Перша світова війна, яку зазвичай називають Великою війною, стала добою глибоких потрясінь, зумовлених тим, що великі

¹ Palmer, Robert Roswell (20 вересня 2013). *Історія Європи в сучасному світі*. Колтон, Джоел, Крамер, Ллойд С. (11-е вид.). Нью-Йорк, Нью-Йорк. ISBN 978-0076632855. OCLC 882719311

² Австро-Угорщина оголосила війну Сербії | 28 липня 1914 | ІСТОРИЯ (history.com)

³ Чи призвело це вбивство-самогубство до вбивства Франца Фердинанда і початку Першої світової війни? | Вінтажні новини (thevintagenews.com)

держави вступили в інтенсивні та смертоносні протистояння, попри існування згаданих Конвенцій, ба більше, навіть, попри особисті зусилля пом'якшити ескалацію конфлікту кайзером Німеччини Вільгельмом і російським царем Миколою II».¹

Велика війна, здавалося, стала катарсисом, одним з найбільш помітних проявів якого стала поява «втраченого покоління», а відтак, пов'язаних з ним політичних, соціальних, літературних та мистецьких феноменів.²

Переосмислення трагічного досвіду Першої світової не вберегло людство від Другої світової війни, але, усе ж, сприяло тому, що з пактом Бріана-Келлога (1928) і формуванням ООН (1945) загальна заборона насильства стає частиною міжнародного права.

Поняття війни майже повністю витісняється поняттям збройного конфлікту. Відтак протягом практично усієї другої половини ХХ ст. фахівці у різних галузях прагнули чітко з'ясувати різницю між поняттями «війна» і «збройний конфлікт», сподіваючись, що це дасть змогу узгодити концепти «право війни» та «право збройних конфліктів», а також низку похідних категорій і понять гуманітарного права в умовах суперечливих процесів глобалізації та глокалізації.

Оголошення війни тягне для держав – її учасників – настання певних наслідків: розірвання дипломатичних відносин та припинення консульських стосунків між цими державами; анулювання двосторонніх договорів, зокрема політичних; призупинення дії багатосторонніх міжнародних договорів для воюючих сторін (зберігають чинність договори у сфері захисту прав людини, гуманітарного права, про кордони тощо); припиняються будь-які економічні, торгові, фінансові взаємини між фізичними та юридичними особами країни противника; торгові судна сторін, які на момент початку війни знаходяться в порту держави противника, можуть бути реквізовані або затримані до кінця війни незалежно від того, належать вони державі, фізичним чи юридичним особам; до громадян держави противника застосовується спеціальний правовий режим (інтернування), пов'язаний з частковим обмеженням прав людини.

¹ Кайзер Вільгельм і цар Микола II намагалися (і не змогли) відвернути Першу світову війну (англ. мовою). 16 квітня 2024 р. Нікола Буданович. URL: <https://www.warhistoryonline.com/world-war-i/willy-nicky-telegrams.html>

² Олександр Андрієвський. І мертві, і живі, й непоговорені: літературне покоління Першої світової. В кн.: Втрачене покоління. Антологія. К. Стилет і стилос. 2021. С.5-15.

Повоєнний досвід свідчить, що чимало великих держав, які «*de jure*» проголосили принципи демократії та поваги до норм міжнародного права, не раз розпочинали великі війни чи збройні конфлікти, не оголошуючи про їх початок. Пояснення таких фактів не становить особливих труднощів, оскільки застосування терміну «війна» вимагає формального її оголошення, що тягне за собою згадані вище наслідки, а також створює ризик притягнення до міжнародно-правової відповідальності (ст. 5 визначення агресії, яке прийняте Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1974 р.).

Відтак класична характеристика війни доповнюється інтерпретаціями її поняття, як комплексу заходів, спрямованих на захоплення чужих природних, енергетичних та людських ресурсів, де перетинаються такі категорії як «збройний конфлікт», «військова експедиція», «інцидент», «інтервенція», «спеціальна військова операція» та ін.

Разом із тим, хоча у Женевських конвенціях і Додаткових протоколах досить часто зустрічається термін «збройний конфлікт», у цих документах немає визначення цього поняття. Відсутність його супроводжується певними як теоретичними, так і практичними труднощами щодо уніфікації його застосування. У загальній ст. 2 Женевських конвенцій зазначається, що «ця Конвенція застосовуватиметься в разі оголошення війни або під час будь-якого іншого збройного конфлікту, який виник між двома або декількома Високими Договірними Сторонами, навіть у тому випадку, якщо одна з них не визнає стану війни».

Отже, якщо виникає збройний конфлікт між двома або декількома державами, то міжнародне гуманітарне право стає чинним автоматично, незалежно від того, чи оголошено війну і чи визнають учасники конфлікту стан війни. Єдиною підставою, достатньою для застосування гуманітарного права, є наявність збройного конфлікту.

Будь-який спір, що виникає між державами і призводить до застосування збройних сил, вважається збройним конфліктом, навіть якщо одна зі сторін заперечує наявність стану війни. Згідно зі ст. 2, загальною для Женевських конвенцій, під конфліктом розуміють будь-яке зіткнення між двома або більше державами із застосуванням збройних сил. При цьому не має значення ані тривалість конфлікту, ані кількість жертв. Навіть незначного прикордонного інциденту досить, щоб ситуацію визнали збройним конфліктом.¹

¹ Поняття війни та збройного конфлікту – Міжнародне публічне право. Навчальні матеріали онлайн. URL: pidru4niki.com

Отже межа між «війною» і «збройним конфліктом» досить умовна, хоча такий поділ має значення для права, що застосовується під час збройних конфліктів. При цьому вважається, що поняття «збройний конфлікт» є ширшим і включає поняття «війна». Але не кожний збройний конфлікт можна називати війною, оскільки між ними існують відмінності змістовно-формального характеру: у випадку війни – це вимога певного суб'єктного складу – між двома державами, або між двома групами держав, або між державою і групою держав, який супроводжується здебільшого розірванням дипломатичних відносин, подальшим призупиненням застосування загальних норм міжнародного права мирного періоду і загальною рішучістю вчинити насильницькі дії, навіть якщо такі дії насправді не мають місця» тощо. Кваліфікуючим формальним чинником такого «стану справ» (війни) є акт оголошення війни (III Гаазька конвенція 1907 р.). Початком війни вважається момент фактичного відкриття воєнних дій або формального оголошення війни, навіть якщо за цим практично не почалися воєнні дії.¹

Оскільки стосовно дій росії в Україні часто вживається термін «агресія», зауважимо його відмінності від позначення «війна». Зокрема Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Про визначення агресії» – від 14 грудня 1974 року та поправки до Статуту Міжнародного кримінального суду, схвалені 11 червня 2010 року, передбачають, що, незалежно від того, оголошено війну чи ні, актом агресії, поміж інших дій, кваліфікованих як агресія, – є «Засилка державою або від імені держави озброєних банд, груп, нерегулярних сил чи найманців, які застосовують збройну силу проти іншої держави» (пункт «g» ст. 3 згаданої Резолюції та пункт «g» ст. 8 bis Статуту Міжнародного кримінального суду).² Таким чином, відмінною ознакою агресії можна вважати те, що у випадку застосування збройної сили визнання її агресією не залежить від оголошення війни.

¹ Міжнародне публічне право. Підручник. За ред. В. М. Репецького. URL: Поняття війни та збройного конфлікту – Міжнародне публічне право – Навчальні матеріали онлайн (pidru4niki.com)

² Василенко Володимир. На війні як на війні: *tertium non datur*. Книга 3. К.: Темпора, 2020. С. 18.

Варто згадати про існування терміну «стан війни»

В українському законодавстві формулювання «стан війни» згадується всього кілька разів і докладних тлумачень щодо нього немає. У Конституції України стан війни згаданий двічі: у розділі про Верховну Раду, до повноважень якої належить «оголошення за поданням президента України стану війни і укладення миру», а також у розділі про президента, який «вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України». Ця ж процедура прописана і в законі Про оборону України¹. Там також зазначено, що з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у момент припинення стану війни. Однак визначення, що таке «воєнний час», у законодавстві немає. Окрім цих трьох згадок, інших пояснень про «стан війни» в українському законодавстві немає.

У міжнародному праві про «стан війни» (state of war – англ.) вперше згадується у Конвенції про початок воєнних дій², схваленій у Гаазі 1907 року. За нею, про стан війни має повідомити та сторона, яка напала, а не жертва агресії: «Держави, що уклали цей договір, визнають, що воєнні дії між ними не повинні починатися без попереднього та недвозначного попередження, яке матиме або форму мотивованого оголошення війни, або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни».

Однак ця вимога не означає, що, якщо держава формально не оголосила війну іншій, вона не вважається агресором.

Міжнародне право регламентує, які саме дії є актом агресії, незалежно від того, була оголошена війна, чи ні. Відповідно до Резолюції Генасамблеї ООН від 14 грудня 1974 року, якщо якась держава застосувала збройну силу першою – це достатнє свідчення акту агресії³. Тож на міжнародну кваліфікацію російської агресії наявність чи відсутність стану війни ні для України, ні для Росії не впливає.

¹ Про оборону України | від 06.12.1991 № 1932-XII (rada.gov.ua)

² Конвенція про початок воєнних дій. URL: [IHL Treaties – Hague Convention \(III\) on the Opening of Hostilities, 1907 \(icrc.org\)](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml)

³ Визначення агресії. Затверджене резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml

Встановлення стану «війни» та її характеристика ускладнюються тим, що погляди на війну та її соціально-політичний зміст постійно еволюціонують, а відтак потребують адаптації до сучасних військових трансформацій¹ (з урахуванням при цьому «гібридності» війни).

Нація, яка не в змозі, або ж яка не бажає сприймати новий «гібридний» вид війни, буде комфортно і далі розробляти плани в межах застарілої та черстої воєнної ідеї минулого століття, опускаючи можливість досвіду в асиметричних конфліктах. Так само і притримуючись статусу кво та застарілих тактик ведення війни, держави роблять помилкові кроки в бік розподілу державного бюджету, відкидаючи розробки нової воєнної доктрини та переробки інноваційних технологій.² Нераціональний розподіл державних ресурсів призводить до того, що збройні сили держави готові до ведення війни «минулого століття», але вони повністю безсилі до нових задач гібридного конфлікту.

Це стосується й права збройних конфліктів, синонімом якого є міжнародне гуманітарне право або право війни – частина міжнародного права, яка регулює та контролює дії сторін, котрі беруть участь в конфлікті. Воно складається як з договірних, так і з звичаєвих норм. Це право є основним правом, обов'язковим для учасників збройного конфлікту.³

Гібридизація війни поглиблює ці проблеми і може призвести до того, що право збройних конфліктів втратить своє значення як неспроможне вирішити правові питання сучасної гібридної війни, забезпечити правовий контроль та захист сторін.⁴

Якщо тенденція до розвитку права збройних конфліктів як чогось застарілого та неактуального буде зберігатися, учасники збройних

¹ Валіулліна З. В. Військова теорія К. Клаузевіца в теоретичному дискурсі. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5881>

² The origins of the concept of a hybrid war. *Electronic journal «The Bell»* 28 Feb. 2015. URL: <http://www.thebellforum.com/showthread.php?t=130013>

³ Interparliamentary Conference for the Common Foreign and Security Policy and the Common Security and Defence Policy//Andis Kudors. Hybrid War – A New Security Challenge for Europe. 4-6 March 2015. Riga. URL: <http://www.parleu2015.lv/files/cfsp-csdp/wg3-hybrid-war-background-notes-en.pdf>

⁴ Bachmann, Sascha-Dominik Oliver Vladimir and Gunneriusson, Hakan, Hybrid Wars: The 21st-Century's New Threats to Global Peace and Security (September 16, 2014). *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, Vol 43, No. 1, 2015, pp. 77 – 98. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2506063

конфліктів, а також і все міжнародне співтовариство, почне розглядати міжнародне право в якості більш анахронізму, ніж правового імперативу.¹

Якщо авторитет права зменшиться, правові заборони будуть безкарно порушуватися і лише певні категорії моралі зможуть якось впливати на дії учасників війни. Внаслідок цього, сторони конфлікту будуть ігнорувати зобов'язання, що входять в право збройних конфліктів, та приписуватимуть титули своїм діям як самооборони чи проводитимуть маніпуляції з самим змістом права збройних конфліктів шляхом стратегічного застосування «lawfare» (асиметрична, гібридна війна).²

Власюк В. В., Карман Я. В. визначають поняття «гібридна війна» як сучасний вид війни, де в конфлікті використовуються різноманітні засоби нападу та оборони держав, що виходять за рамки конвенційно-визначених варіантів та видів ведення війни. При цьому зброєю вже є не тільки матеріальні традиційні її види, а й модельно-організаційна та інформаційна види зброї.

Для того щоб попередити можливості підриву зусиль, що були спрямовані на гуманізацію війни, міжнародне співтовариство має визнати, що ефективність та практичність права збройних конфліктів повинні розширюватися по мірі розвитку нового «гібридного» виду війни.

Ігнорування цієї тенденції робить сучасні правові зусилля недовірними, неефективними засобами регулювання сучасних збройних конфліктів, що підриває довіру до права збройних конфліктів. Замість продовження застарілої практики, міжнародне співтовариство має включити в право збройних конфліктів поняття «гібридна війна» та «зброя». Той, хто застосовує акти «асиметричної війни/зброї (lawfare)», має нести покарання, для уникнення їх зловживання правом. Якщо міжнародна спільнота вчинить зазначені дії, то можна

¹ Major Shane R. Reeves, Major Robert E. Barnsby The New Griffin of War. Hybrid International Armed Conflicts. *Academic journal article "Harvard International Review"* 2013. URL: <https://www.questia.com/library/journal/1G1-316203914/the-new-griffin-of-war-hybrid-international-armed>

² Interparliamentary Conference for the Common Foreign and Security Policy and the Common Security and Defence Policy//Andis Kudors. Hybrid War – A New Security Challenge for Europe. 4-6 March 2015.- Riga. URL: <http://www.parleu2015.lv/files/cfsp-csdp/wg3-hybrid-war-background-notes-en.pdf>

буде стверджувати примат міжнародного права навіть у складній гібридній війні.¹

Однією з ознак конвенційної війни є розрізнення «конвенційної» (дозволеної) та «неконвенційної» (недозволеної) зброї. З погляду проблематики нашого дослідження це означає, що ми маємо визначити, до якої з цих категорій належить кіберзброя.

Варто зауважити існування з цього приводу різних позицій: від заперечення визнання кіберзброї «зброєю» взагалі² до визнання її ефективним засобом протидії кіберзагрози.³ Втім для нас наразі це не має принципового значення, оскільки з логічного і структурно-системного тлумачення положень Гаазьких конвенцій випливає, що «конвенційною» є будь-яка зброя, яка не згадується в цих конвенціях як заборонена (неконвенційна)

Оскільки кіберзброя не згадується ні поміж одних, ні поміж інших, маємо підстави для висновку, що вона не заборонена і може використовуватися у війні, яка ведеться згідно міжнародному праву.

Разом із тим, це не усуває низку правових проблем, котрі розглянемо далі.

Кіберзброя і штучний інтелект у гібридній війні

Значення кіберзброї у сучасному світі та сучасній війні яскраво охарактеризував Девід Е. Сенгер, згадавши як через рік після вступу на посаду президента США Дональда Дж. Трампа (під час першої його каденції), міністр оборони США Джим Меттіс дав Президенту пораду: заздалегідь попередити кожну державу, яка намагатиметься завдати кіберзброєю нищівного удару найважливішій інфраструктурі Америки, що Сполучені Штати можуть навіть на неядерний

¹ Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. URL.: АПП – науково-практичний журнал (knu.ua)

Право і громадянське суспільство – ДЕЯКІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ “ГІБРИДНА ВІЙНА” В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ – Власюк В. В., Карман Я. В. (knu.ua)

² Хакер, що біжить. Блог про кібер, біг та медитацію. URL: <https://styran.com/what-is-cyberweapon-and-why-there-is-no-such-thing/>

³ Кіберзброя: сучасні загрози національній безпеці та шляхи протидії. Автор(и) А. Д. Білюга Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Україна. *Наука і оборона*. 2021. № 2. URL.: <http://nio.nuou.org.ua/article/view/239047>

удар застосувати у відповідь ядерну зброю. «Як з'ясувалося, вслід за рекомендацією Пентагону з'явилися інші, в яких пропонувалося значно агресивніше застосовувати кіберзброю... Вони засвідчували, як швидко страх перед нищівними кібератаками вийшов з царини наукової фантастики та кінофільмів...і опинився у фокусі американської оборонної стратегії.¹

«Ядерна стратегія, запропонована Трампу, відображала побоювання Пентагону, що кібератаки становлять особливу загрозу, до протидії якій Штати зовсім не готувалися, – констатує Девід Сенгер., «Іронія в тому, що США залишаються засекреченою і наймогутнішою кібердержавою світу... Однак розрив між державами скорочується. Створити кіберзброю настільки дешево, а приховати так легко, що спокуса стає непереборною».²

Два зауваження Девіда Сенгера, важливих для визначення акцентів нашого дослідження.

По-перше, він нагадує, що коли «десять років тому лише три-чотири країни володіли ефективною кіберзброєю, то зараз таких уже понад тридцять. Крива обсягу виробництва кіберзброї за останні десять років загалом нагадує траєкторію злету бойового літака. Нову зброю вже застосовували багато разів, навіть якщо результати були неоднозначні...

... Сучасні збройні сили будь-якої країни не можуть функціонувати без кіберарсеналу так само, як після 1918 року годі було уявити військо без літаків. Сьогодні, як і тоді, неможливо передбачити, наскільки цей винахід змінить застосування державних сил».³

По-друге, це нагадування-застереження: «Ми всі живемо в страху, що нашу залежність від цифрових технологій обернуть проти нас інші держави, які за останнє десятиліття знайшли нові способи продовжити давнє протистояння. Ми вже знаємо, що перед кіберзброєю, як і перед ядерною, усі рівні. І в нас є всі підстави непокоїтися, що через кілька років ця зброя вкупі зі штучним інтелектом⁴ діятиме настільки швидко, що люди не встигнуть ні усві-

¹ Сенгер, Девід Е. Досконала зброя. Війна, саботаж і страх у кіберепоху. Пер. з англ. Вікторія Дедик: фах.ред.укр.вид Олександр Дедик і Олег Фешовець. Львів: Астролябія, 2022. С. 6-7.

² Сенгер, Девід Е. Досконала зброя. Війна, саботаж і страх у кіберепоху. С. 8.

³ Сенгер, Девід Е. Досконала зброя. Війна, саботаж і страх у кіберепоху. С. 19.

⁴ Підкреслено нами – Є. О., О. Х.

домити загрози, ні запобігти їй – тож атаки відбудуться і призведуть до ескалації конфлікту».¹

Отже враховуємо цю обставину, яка зумовлює вищий ступінь загрози – такий, що може вийти з-під влади людини: поєднання кіберзброї зі штучним інтелектом. Цей випадок є головною гібридною загрозою, а відтак потребує гібридної відповіді, зокрема, шляхом юридичних заходів.

Передусім, зауважимо, що коли створення чи удосконалення кіберзброї вже за визначенням є справою непублічною, а регламентація відносин, пов'язаних з нею, є таємницею, то розробка штучного інтелекту сама по собі виглядає заняттям більш мирним, а досягнення часто стають матеріалом для обговорення у ЗМІ (хоча й переважно у популярній формі).

Разом із тим штучний інтелект може застосовуватися як кіберзброя (або – як елемент кіберзброї) у інформаційній війні (скажімо, для приховування інформації, важливої для розслідування воєнних злочинів).

Зокрема, як з'ясувала ВВС, докази потенційних порушень прав людини можуть бути втрачені внаслідок їхнього видалення соцмережами, котрі за допомогою штучного інтелекту видаляють зі своїх платформ відео, що містять сцени насильства. Meta і YouTube кажуть, що у такий спосіб прагнуть захистити користувачів від шкідливого контенту.

Соцмережі наполягають, що відео із зон бойових дій можуть залишатися онлайн, якщо становлять суспільний інтерес. Проте коли ВВС спробувала завантажити кадри вбивства цивільних в Україні, їх прибрали.

Штучний інтелект запрограмований автоматично видаляти шкідливий і насильницький контент. Утім, коли справа доходить до модерації відео з країн, де триває війна, машина просто не може визначити, чи ці кадри – доказ порушення прав людини. «Штучний інтелект програмували так, щоби у момент, коли машина бачить щось, що здається важким або травматичним, одразу прибирати це», – пояснює Расбріджер ВВС. Раду Meta, до якої він входить, створив Марк Цукерберг. Це своєрідний незалежний «верховний суд» компанії, якій належать Facebook й Instagram.

¹ Сенгер, Девід Е. Досконала зброя. Війна, саботаж і страх у кіберепоху. С. 21.

Ігор Захаренко від початку повномасштабної війни документує вбивства росіянами цивільних, на кадрах, зафіксованих Захаренком, – щонайменше 17 тіл цивільних та згорілі автівки. Він хотів викласти відео в інтернет, щоби світ дізнався, що відбувається в Україні. Але коли завантажив кадри у фейсбук й інстаграм, їх швидко видалили.

Використовуючи фіктивні акаунти, BBC теж виклали кадри Ігоря в інстаграм і ютуб. Протягом хвилини інстаграм видалив три з чотирьох відео.

Ютуб спочатку застосував вікові обмеження до трьох відео, але за десять хвилин прибрав їх усі. Клопотання відновити відео на тій підставі, що вони містили докази воєнних злочинів, ютуб відхилив.

Компанії YouTube і Meta кажуть, що чутливий контент може залишатися в мережі, якщо він становить суспільний інтерес. Але експеримент BBC з відео Ігоря свідчить про протилежне.

Некомерційна організація Mnemonic, що базується в Берліні і займається документуванням порушень прав людини, розробила програму для автоматичного завантаження й збереження доказів потенційних воєнних злочинів. Спочатку вона це робила для Сирії, а тепер – для Ємену, Судану та України. Було збережено понад 700 тисяч відео із зон бойових дій, перш ніж їх видалили із соціальних мереж.

Але організаціям на кшталт Mnemonic бракує ресурсів. Тому архівування матеріалів з соцмереж часто лягає на плечі простих людей чи волонтерів, що ускладнює можливе притягнення до відповідальності за воєнні злочини у майбутньому».¹

Разом із тим, ШІ може не лише видаляти інформацію, а й створювати її, викривлюючи сутність подій або створюючи події, яких не було. Про це вже йшлося у попередньому розділі, тому перейдемо далі до визначення ролі ШІ у воєнній війні.

До прикладу, ще раз згадаємо історію, котра набула широкого розголосу завдяки публікації BBC News Ukraine. Українська студентка і блогерка Ольга Лоск виявила в китайських соцмережах свої аватари, створені штучним інтелектом, які китайською мовою розповідають

¹ Як соцмережі видаляють докази воєнних злочинів Росії в Україні. Розслідування BBC. Джек Гудман і Марія Коренюк. Відділ BBC з боротьби з дезінформацією. 1 червня 2023. URL: Як соцмережі видаляють докази воєнних злочинів Росії в Україні. Розслідування BBC – BBC News Україна

про міцну дружбу між Пекіном і Москвою, а також рекламують російські товари.

Ольга Лоек живе в Мюнхені й навчається в Університеті Пенсільванії. У 2023 році вона завела свій YouTube-канал, де розповідає про психічне здоров'я. За деякий час дівчина почала отримувати повідомлення від підписників про те, що її бачили у китайських соцмережах. І там вона зовсім не Ольга Лоек, а росіянка, що розмовляє китайською, яку сама Ольга ніколи не вчила. Її клон представляється Наташею чи Софією, Ейпріл чи Стейсі – залежно від соцмережі, де фігурує її обличчя. Один з найбільших акаунтів «Імпортна їжа від Наташі» має понад три млн підписників. А його господарка запевняє, що Росія – найкраща в світі країна, тож шкода, що інші держави відвертаються від неї. Вона стверджує, що російські жінки мріють приїхати до Китаю, після чого рекламує російські цукерки. Це дуже обурило Ольгу, сім'я якої мешкає в пошматованій російською війною Україні.

Але у ширшому сенсі її справа привертає увагу до ризиків технології, яка швидко розвивається і є справжньою проблемою. Ольга знайшла свої ШІ-клони на Xiaohongshu – китайській версії Instagram та на Bilibili – найбільшому китайському відеосайті, схожому на YouTube. Наразі вона виявила близько 35 облікових записів зі своїм обличчям. Клонів Ольги створили за допомогою сервісу HeyGen, що спеціалізується на реалістичних цифрових аватарах, генерації голосу та перекладах відео на різні мови.

Справа Ольги Лоек виходить далеко за межі Китаю і показує, як складно регулювати галузь, що розвивається з шаленою швидкістю¹ і яким небезпечним засобом може бути штучний інтелект в інформаційній гібридній війні. Завдяки стрімкому розвитку і своїм унікальним можливостям генеративний штучний інтелект струшує й без того тендітний світ ЗМІ, який уже був значною мірою підірваний Web 2.0. Зокрема, п'ята версія штучного інтелекту Midjourney, яка генерує зображення дуже високої чіткості, наповнює соціальні мережі все більш правдоподібними підробками, які не відрізнити від реальності, про що свідчать напрочуд реалістичні фотографії жор-

¹ Як штучний інтелект перетворив українську блогерку на російську пропагандистку. Author,Фан Ван. Role,BBC News. 15 травня 2024. URL: Як штучний інтелект перетворив українську блогерку на російську пропагандистку – BBC News Україна

сткого затримання Дональда Трампа чи портрет Джуліана Ассанжа, який перебуває у стані овоча, стягнутий гамівною сорочкою, які стали вірусними¹. Зрозуміло, що це дуже вигідно недемократичним режимам, зокрема рф, у її війні проти України.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що цифрові технології, в міру свого поступового вдосконалення і вплетіння в культурно-історичний контекст, все більшою мірою стають віртуальними, перестаючи відображати реальність і починаючи симулювати дійсність. Віртуальна реальність і симулякри не є нейтральними стосовно людини, вони змінюють психіку людей, дійсність навколо них, і, таким чином, отримують бажаний замовнику симулякру результат.

Використання штучного інтелекту у «мілітарній війні» ускладнюється, крім усього іншого, існуванням колізії публічних та приватних інтересів, вирішення якої потребує також відповідного юридичного забезпечення.

Хоча ми вже торкалися загальних проблем такої колізії у більш ранніх наших працях та у попередніх розділах цієї розвідки, але вважаємо доцільним тут ще раз звернутися до цієї проблематики, аби поглянути як впливає на її вирішення «участь ШІ» та ставлення до нього людської спільноти.

Спеціально аналізу проблем у цій сфері присвячений матеріал Дарини Бойко та Івана Городиського з Центру Дністрянського «Штучний інтелект у сфері оборони: виклики регулювання», підготовлений у січні 2024 року за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження» у рамках спільної ініціативи «Європейське Відродження України»².

Не переказуючи змісту цього дослідження, констатуємо лише, що, на думку його авторів, головною проблемою у цій сфері є використання Україною технологій ШІ для розпізнавання осіб за допомогою зображень з соціальних мереж та інтернету,³ автоматизованого аналізу даних з використанням технологій обробки природної мови тощо, розроблених відомими іноземними компаніями, які раніше зазнавали критики

¹ Всесвітній індекс свободи преси 2023 року: загроза індустрії симулякрів – Детектор медіа. (detector.media)

² Бойко Д., Городиський І. Штучний інтелект у сфері оборони: виклики регулювання. 12 січня 2024. URL: <https://dc.org.ua/news/shtuchnyy-intelekt-u-sferi-oborony-vyklyky-regulyuvannya>

³ Україна – Clearview AI

через «безпекові і праволюдні моменти». Попри те, що застосування згаданих технологій ШІ дає очевидні позитивні результати в ході збройного протистояння з Росією, вагомим викликом для їх використання в Україні, вважається проблема забезпечення захисту прав людини.¹

Застосування технологій ШІ навіть у суто воєнних цілях викликало занепокоєння серед міжнародних організацій, а кшталт OpenDemocrasy, котрі у березні 1922 року, (тобто у то час, коли доля України висіла буквально на волосині) хвилювалася, що українські військові отримали технологічні засоби, здатні допомогти їм стримати агресора.² На цю «схвилюваність» відреагували представники громадянського суспільства в Україні, висловлюючи побоювання, що подальше використання технологій, заборонених на території деяких держав ЄС, може загальмувати або поставити під загрозу процес вступу України до ЄС.³ Існування проблеми контролю над використанням ШІ відзначали зарубіжні та вітчизняні правознавці.⁴

Враховуючи згадані ризики для подальшого використання в Україні технологій, схожих на системи Clearview AI, Palantir та ін., автори роблять акцент на тому, що захист прав людини при використанні технологій ШІ є головною проблемою для українських регуляторів у контексті війни, а вирішення її вбачають у розмежуванні двох сценаріїв розвитку ШІ – «мирного» та «воєнного» – і розробки для кожного з них відповідних правил.⁵

¹ Бойко Д., Городиський І. Штучний інтелект у сфері оборони: виклики регулювання. 12 січня 2024. URL: <https://dc.org.ua/news/shtuchnyy-intelekt-u-sferi-oborony-vyklyky-regulyuvannya>

² Чи наближає технологія розпізнавання облич під час війни в Україні роботів-убивць? Clearview AI пропонує Україні свою суперечливу технологію для ідентифікації ворожих солдатів, тоді як автономні машини для вбивства набирають обертів. Даріан мічеммартін Гак. 30 березня 2022, URL: Українські військові отримали штучний інтелект для розпізнавання облич. Ми хвилюємося | opendemocrasy

³ Людвиг А., Авдеева Т. Наскільки «зрозуміла» законність Clearview AI в Україні? 9 жовтня 2023. Аналітичний звіт підготовлено в рамках програми «Сприяння свободі Інтернету в Україні», що реалізується Американською асоціацією юристів в Україні / Ініціатива з верховенства права. Наскільки «зрозуміла» законність Clearview AI в Україні? – Лабораторія цифрової безпеки (dslua.org)

⁴ Костенко О., Джейнс Т., Журавльов Д., Дніпров О., Усенко Ю. Проблеми використання автономного військового ші на фоні військової агресії росії проти України. Балтійський журнал юридичних та соціальних наук. 2023. № 4. С. 131-145. <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-4-16>

⁵ Бойко Д., Городиський І. Штучний інтелект у сфері оборони: виклики регулювання. 12 січня 2024. URL: <https://dc.org.ua/news/shtuchnyy-intelekt-u-sferi-oborony-vyklyky-regulyuvannya>

Така пропозиція видається нам логічною, оскільки є ситуації звичайні, а є аномальні; правила, що стосуються звичайних відносин, не діють в аномальних ситуаціях.

Але тут слід зауважити, що проблема регулювання використання ШІ в Україні загострюється необхідністю враховувати не тільки особливості «мирного» та «воєнного» алгоритмів, а ще й євроінтеграційних процесів. У зв'язку з цим у жовтні 2023 року Міністерство цифрової трансформації оприлюднило Дорожню карту з регулювання штучного інтелекту в Україні, котра розглядається як підтвердження намірів уряду поступово імплементувати Закон ЄС про ШІ (AI Act), який приділяє значну увагу захисту прав людини при впровадженні та застосуванні ШІ.

На першому етапі регулювання, який, згідно з Дорожньою картою, триватиме до 2025/2026 року, уряд намагатиметься «не зарегулювати» галузь ШІ, водночас готуючи бізнес до юридично обов'язкової регуляції. При цьому під час повномасштабної війни регуляція ШІ у проєктах, що стосуються воєнних потреб, не передбачається.

«Нам потрібно використовувати принцип зонування: яким має бути регулювання ШІ під час війни та після перемоги. Під час війни ми плануємо розробити законодавчу базу, яка не заважатиме використанню інновацій та технологій ШІ задля перемоги. Але після війни регуляція ШІ має допомогти Україні й надалі посилювати демократичність», – повідомила для Delo.UA Анна Булах, голова з етики ШІ та партнерства у Respeecher та член комітету ШІ при Мінцифри.

Нам таке рішення здається цілком виправданим.

Водночас зауважимо, що серед українських експертів у галузі ШІ з'являються дискусії щодо застосування оборонного ШІ після закінчення війни. Однак ці питання потребуватимуть додаткових обговорень та розробки окремих стандартів.

Проте автори дослідження, матеріали якого ми тут використовуємо, попри констатацію тієї обставини, що штучний інтелект довів свою ефективність під час російсько-української війни, наполягають на врахуванні ризиків ШІ, вважаючи, що ці ризики не можуть підлягати лише галузевому «саморегулюванню», зокрема коли це стосується застосування технологій ШІ за межами відсічі російській агресії.

На їхню думку, усунути ризики та забезпечити «справедливе й підзвітне» застосування технологій ІІІ у «мирній» сфері, можуть, зокрема, такі заходи:

- Внесення змін до чинного законодавства, усунення прогалин регулювання застосовування технологій ІІІ в оборонних цілях, з метою забезпечення гарантій захисту прав та свобод людини. Експерти Лабораторії цифрової безпеки пропонують з цією метою внести зміни до законів «Про захист персональних даних», «Про національну поліцію», а також до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів.
- Забезпечення пріоритетності впровадження регуляції (замість саморегулювання) у завдання розробки та використання технологій ІІІ, що використовуються для оборонних цілей. Ризик втручання в демократичні права та свободи є головним аргументом на користь проактивних дій.
- Контроль відповідальних осіб або суду за застосуванням цих технологій.
- Публічність процесу регламентації застосування цих технологій: постійні обговорення та дискусії для досягнення балансу інтересів між владою, громадянським суспільством та компаніями-розробниками ІІІ.

Наостанок автори ще раз наголошують, що головним завданням для українського регулювання сфери застосування технологій оборонного ІІІ має стати забезпечення захисту прав людини¹, які можуть постраждати від такого застосування, особливо якщо ці технології застосовуються не на полі бою. Саме це має стати стрижневою ідеєю при створенні правового регулювання технологій ІІІ, поруч із забезпеченням економічного розвитку галузі.²

У підсумку, знову повертаємось до питань: так потрібно чи ні розмежувати «воєнне» та «невоєнне» застосування «оборонного» ІІІ? І що таке «оборонний ІІІ»: «призначений для оборони» чи такий, що колись «розроблявся для оборони», але втратив своє призначення і застосовується «не на полі бою». Тоді, чому він «оборонний»?

¹ Підкреслено нами – Є. Х., О. Х.

² Бойко Д., Городиський І. Штучний інтелект у сфері оборони: виклики регулювання. 12 січня 2024. URL: <https://dc.org.ua/news/shtuchnyy-intelekt-u-sferi-oborony-vykyky-regulyuvannya>

А найбільше сумнівів викликає теза щодо головного завдання для українського регулювання сфери застосування технологій оборонного ШІ. Усе ж таки: головне завдання – це забезпечення захисту прав людини чи забезпечення виживання країни у війні, що має екзистенційний характер, про що часто згадують експерти. Адже якщо не враховувати друге, то й перша проблема просто відпаде, бо кривавий досвід свідчить, що наївно очікувати від російських окупантів забезпечення захисту прав людини.

Висновки

Дослідження правових проблем використання кіберзброї у гібридній війні дає підстави для висновку, що це можливо і практично найчастіше має місце в мілітарній та інформаційній гібридних війнах. При цьому постає практично важливе питання, чи може застосовуватись кіберзброя у «конвенційних війнах», а також, чи не тягне застосування кіберзброї у мілітарній війні визнання її «не конвенцією». Концептний аналіз пов'язаних з цим теоретичних понять і законодавства дозволяє впевнено стверджувати, що використання кіберзброї є правомірним і дає гарні результати при відповіді на збройну агресію.

Ключові слова: міжнародне право, гуманітарне право, гібридна війна, кібервійна, збройний конфлікт, агресія, кіберзброя, штучний інтелект, конвенційна війна, конвенційна зброя, права людини, приватні права.